Új Forrás - Tartalomjegyzék - - 2002. 7.sz.

BABUS ANTAL

Fülep Lajos az 1918-1919-es forradalmakban

(V., befejező rész)

Fülep cikke Az elsodort falu *recepciójának tükrében*

Fülep Szabó Dezső-cikkéről az idők folyamán többen elragadtatással nyilatkoztak. Gál István a magyar kritika egyik legnagyobb teljesítményének nevezte[1], Nagy Péter pusztító logikáját emelte ki[2], Mátrai László kétértelmű dicsérete szerint pedig egész életpályáján ez volt a legnagyobb tett, amivel hozzájárult a magyar haladó gondolkodás kibontakozásához."[3] Fülep kritikája két szempontból is fontos. Egyrészt saját életművén belül, másrészt *Az elsodort falu* irodalmában elfoglalt helye szempontjából. Cikke fontosságát csak akkor mérhetjük fel, ha összehasonlítjuk a többi korabeli kritikával. A korabeli kritikán az 1919-1920-as éveket értem, erre a két esztendőre szűkítem a regény recepciójának vizsgálatát.

Jobboldali kritika

Szabó Dezső hívei

Bodor Aladár, Szabó Dezső "leghűbb famulusa"[4], a Magyar Írók Nemzeti Szövetségének titkára, a jobboldali *Nemzeti Újság* hasábjain[5] "Végre: a magyar regény..." felkiáltással üdvözli, s "megteljesedett, megérkezett magyarságú" regénynek nevezi *Az elsodort falu*t.[6] Az erdélyi születésű Bodor büszke rá, hogy ez a regény Erdélyből jött, "hol a magyar faj emlékezése leginkább lakik."[7] A regény hősének a magyar fajt és a faj sorsát legtisztábban képviselő magyar falut tartja. A legtöbb bírálóhoz hasonlóan, Bodor is Adyra ismert a regény Farkas Miklósában, illetve észrevette, hogy Ady vonásait viseli, az ő gesztusaival él.

Pár nappal később Bodor Szabó Dezső szócsövében, a radikális jobboldali *Gondolat* hasábjain a regény ürügyén Ady és Szabó Dezső rokonságáról, és a magyarság jellemző vonásairól írt.[8] Útravalója nem esztétikai jellegű: "Adjátok csak mindenkinek oda az »Elsodort falut«-t, hogy magyarabbá válhasson általa."

Az *Ifjak Szavá*ban, Szabó Dezső hívei harcos lapjában Solymossy László nem is rejtette véka alá, hogy inkább dicshimnuszt írt, mint kritikát: "én nem tudok szép szavakat, illő kritikát találni, én csak a szívem érzem, a székely szívem fájón dobogni."[9] Nem elemezte, nem racionálisan közelített a műhöz, hanem érzelmileg. Fülep "csupaész" kritikája ezért nem hatott sem rá, sem Szabó Dezső többi hívére. Szabó Dezsőt az új Ady Endrének nevezte, a regényt pedig szegény fajunk pusztulásáról, szépségeink, zsenink meggátolhatatlan hullásáról szóló jajkiáltásnak.

Palasovszky Ödön, a későbbi avantgarde-szocialista-kommunista művész sem szabályos kritikát, hanem kétrészes expresszionista esszét írt.[10] Ő is Ady mellé állítja Szabó Dezsőt, de "Ady az omlás költője volt, Szabó Dezső az életé." *Az elsodort falu* a magyar faj könyve, mely kettős tragikus folyásból indul el. Az egyik

a magyar falu küzdelme, melynek sorsát Erdély viseli, a másik Farkas Miklós küzdelme, aki nemcsak beteg városának, hanem az egész lecsúszó magyarságnak a hordozója. Egyedül Palasovszky illesztette be a regényt a magyar próza fejlődéstörténetébe: Móricz Zsigmond, Harsányi Kálmán, Török Gyula, Oláh Gábor vonal folytatójának, meg Ady utódjának tartja. Farkas Miklósban, mint mindenki, ő is Adyra ismert. *Az elsodort falu*nak a kivételes történelmi helyzetből fakadó különösségét Palasovszky fogalmazta meg a legegyértelműbben: "Ez a könyv egy darab belőlünk, a magunk magyar életéből, s ezért nem tekinthetjük csak művészetnek, mint ahogy bizonyára írója se szánta egyedül annak. Ez a könyv a magyar forradalom szava volt: a belső forradalomé. Éppen ezért nehéz elválasztani a művészetet a politikától."[11] Éppen itt húzódik a választóvonal Fülep és az összes többi kritikus között. Fülep csupán műalkotásnak, regénynek tekintette a regényt. Se egy darab magyar életnek, se politikának, hanem csupán irodalmi alkotásnak. Még az "esztéta" Babits is engedett a művészeten kívüli szempontoknak, csak Fülep nem.

Palasovszky szerint *Az elsodort falu* műfaja politikai regény, amely nem törekszik nagy formabontásokra, de magához alakította a műfajt. A regény kínálta gyakorlati, a valós életben - s nem a művészetben! - járható, kivezető út szerinte is a paraszt felé, a föld felé, és Miklós forradalmiságán kívül Böjthe János felé vezet. Böjthéről - kíméletesebben - szinte ugyanazt mondja, mint Fülep: ösztönös ember, aki csak táplálkozik és szaporodik, s ez nem kárpótolhat a lélek ama gazdagságáért, amit a kultúra rongyaival együtt magától elvet.

Hivatalos, akadémikus tábor

Az *Uránia* "-ly" aláírású szerzője Füleppel és a többi kritikussal összhangban, Farkas Miklós és Farcády Judit szerelmi jelenetét a könyv "legszükségtelenebb és legvisszataszítóbb" lapjának tartja.[12] Taszítja az 1848-as honvéd temetése is. Dicséri viszont a román betörés fejezetét, a pótsorozás jelenetét, a kunyeráló Farcády Jenő epizódját. Egynémely kérdésben "-ly" olyannyira Fülep véleményét visszhangozza, hogy már-már plágiumra gondolunk. (Az *Uránia* 1919. április-december impresszummal jelent meg, elméletileg "-ly"-nek a kezébe kerülhetett Fülep decemberi cikke.) Hiányolja az egységes meseszövést: "...általában mozaik benyomását kelti a mű, mely itt-ott ugyan egymásba olvadó, de gyakran csak egymás mellé rakott jelenetek sorozata." Íme, amit Fülep az eleai módszer egymásmellettiségének nevez. Fülephez hasonlóan az alakok "betétszerű tirádáit" kifogásolja, akik "voltaképpen a szerző nézeteinek megnyilatkozásai". Felrója, hogy Szabó Dezső a naturalizmus és verizmus zászlaja alatt kalózkodó írókhoz hasonlóan különös szeretettel reprodukál a mindennapi életben hallható durva, mosdatlan szavakat, jóllehet ezeket a művészi szép érdekében kerülnie kellett volna. Ebből a megjegyzéséből arra következtethetünk, hogy "-ly" az "eszményítők" normáit valló konzervatív esztéták közé tartozott. Nem véletlen, hogy ugyanez a kifogás még Császár Elemérnél bukkan fel, másnál nem. "-ly" erősen sérelmezi, hogy Szabó Dezső lekicsinylően szól a protestantizmusról, s protestáns létére a katolicizmussal kacérkodik.[13] Fülep, református pap létére, ezt nem tette szóvá. Nem azért, mert osztotta Szabó Dezső véleményét, hanem mert esztétikán kívüli szempontnak tartotta. "-ly" azt is szemére veti Szabó Dezsőnek, hogy bár tiszteli a magyar népet, mégis bepiszkolja. Íme, egy újabb esztétikán kívüli szempont! A stílust - akárcsak Fülep - cikornyásnak tartja. Szabó Dezső tehetséges, de amíg hibáit le nem vetkezi, nem kaphat gáncstalan elismerést a "komoly kritika részéről"- összegzi véleményét.

A "komoly kritikán" nyilván azokat a hivatalos, konzervatív köröket érti, amelyekhez a legifj. (Szemerjai) Szász Károly is tartozott: az MTA-t, valamint a Kisfaludy és a Petőfi Társaságot.

Megszólalt a "komoly kritika" egy másik jeles képviselője is, Császár Elemér.[14] Nem mindennapi műalkotással van dolgunk - mondja -, de ez nem a mű művészi értékét jelzi. Az "eszményítő" esztétika elvárási horizontjával összhangban szemére veti, hogy a regény az olvasóra nem hat harmonikusan. Természetesen máshová tette a hangsúlyt, mint Fülep, de végső ítélete megegyezik az övével: "Talentumos munka sok fogyatkozással - elhibázott alkotás nagy értékekkel..." Úgy véli, hogy lángoló fajszeretete Szabó Dezsőt nem teszi elfogulttá, meglátja a fényt ellenfelei világában is, sőt Szász Károlyhoz hasonlóan úgy látja, hogy a magyar falut a kelleténél sötétebben festi. Hiányolja a művészi egységet, s amit Fülep eleai módszernek nevez, az Császárt az üvegfestményre emlékezteti. Akár Schöpflin Aladár, hibájának tartja, hogy "elveszíti a művészi önmérséklet gátját és szélsőségekbe csap", de pozitívumként említi, hogy alakjait nem fokozza torzképekké. A legtöbb élettel megrajzolt alaknak Farcádyt és Kuncznét tartja. Kiemeli, hogy Farcády nem típus, hanem igazi egyén, az eszményítés normáinak megfelelően rosszallja viszont, hogy "már közel jár a torzhoz". Császár is ráismer egy sor regényhős modelljére, de csak Adyt nevezi meg. Ady kapcsán érhető tetten először Császár, hogy nem választja el egymástól a regény fiktív hőseit és a mintájukul szolgáló élő személyeket. Ő ugyanis nem látja a hús-vér Ady költészetében a nemzeti érzésnek azt a fokát, amint Szabó Dezső ábrázolja Farkas Miklósban. Császár következetes, hiszen a hivatalos, konzervatív kritika Adyt folyton "nemzetietlensége" miatt ostorozta. Böjthe Jánost ő is rokonszenves, de élettelen figurának tartja. A Gyulai-féle esztétikai iskola értékrendjének megfelelően megjegyzi, hogy nem Jókai módjára van idealizálva. Sokakkal egybehangzóan visszataszítónak tartja, amikor János Farkas Miklós karjaiban pillantja meg Farcády Juditot. A jelenethez fűzött lábjegyzetében Császár újra nem választja el az író személyét a regényalaktól, s ezt a jelenetet Szabó Dezső torz erkölcsi érzékére jellemzőnek tartja. Pedig Császár Elemér tisztában van vele, hogy a valóság és a fikció két különböző közeg, hiszen a regény nyelvéről szólva különbséget tesz az író és a regény személyei között, de ezzel mit sem törődve kijelenti, hogy az író is örömest beszél durván, nyersen, használ utálatos szavakat. A konzervatív-iskola a fikció és a valóság között sokkal szorosabb kapcsolatot látott, mint a modern műértelmező módszerek, ezért teljesen logikus, hogy Császár költői kérdést tesz fel Szabó Dezsőnek: "vajon a mindennapi társalgásban, tisztességes, úri emberek között kiejtené-e ő azokat a csúf szavakat, melyek hol kiírva, hol kipontozva csak úgy hemzsegnek a regényében?" Szabó Dezső Zola tanítványa és naturalista, de vajon az idealizmus nem éppen olyan jogosult ábrázolási mód-e, mint a naturalizmus - kérdezi Császár. Stílusa egyéni, eredeti, de túlságosan képszerű és mesterkélt, de minden hibája ellenére a regényt, mint korképet, megtartja az utókor.

Konzervatív kritika

Lendvai Ferenc cikkéből érthetjük meg, hogy műközpontú módszere miért sodorta Fülepet kényes helyzetbe, miért szigetelte el: "Ma nem lehet igaz járatban, aki e könyvnek forrósága mellett objektivitást mímel..."[15] Fülep a közhangulattal szembeszállva, éppen hogy - idézem - a "jégkárbecslő objektivitását" erőltette magára. Nem volt hajlandó tudomásul venni, hogy lehet olyan történelmi helyzet,

amikor az esztétikai hatáson kívül, egy regényíró egyéb hatásokra is törekedhet. Azzal sem volt hajlandó számolni, hogy időnként az esztétikai ítélet is politikai ítéletnek számít. Fülep ilyen pillanatban tette közzé cikkét. A tragikus történelmi helyzetben kialakult elvárási horizont nem tűrte el, hogy egy magyarságot védő, hibái ellenére is kétségtelen tehetségről tanúskodó regényt ennyire levágjon valaki. Lendvai szerint még akkor is jelentős tett volna *Az elsodort falu*, "ha irodalom egy sor sem" volna benne, mert harminc év magyar problémáiról szól, de ráadásul még irodalom, azaz művészet is van benne. Viszont mivel ennyire aktuális mű, szükségszerűen több irodalom van benne. Lendvai jól tapint rá a "csak irodalom" és "irodalmon túli irodalom" problémájára. A regényben éppen az irányt tartja értékesnek: irány van bennük, útnakvágás és útmutatás, papírszűrő nélkül adott vér, a mi meggyötört és szabadulást, keringést, testnek építését sóvárgó vérünk van bennük..." Lendvai látja a regény hiányosságait is, "torzonborz fésületlenségét", a stílusán látszó elintézetlen harcot, de ennek ellenére "A magyarságnak [...] hosszú idők óta nincs könyve, amely ennyire élmény lenne, élmény a nemzet egyetemének, minden csak-irodalmiságon túlnövő élmény, ennyire politikum..." Szavait megerősítik *Az elsodort falu* gyors egymásutánban megjelenő kiadásai is.

A rövid, inkább újságírói, mint irodalomtörténészi, irodalomtudósi teljesítménynek tekinthető kritikák közül kiemelkedik Harsányi Kálmáné. Harsányi rendkívül pontosan érzékeli a regény minden buktatóját, és tisztán látja a Szabó Dezső regényírói módszeréből és célkitűzéséből eredő csapdákat. Elemzésének sarokpontja, hogy kettéválasztja a regény történelmi és művészi jelentőségét. A művészi megformálás hiányosságait Fülephez hasonlóan látja, *Az elsodort falu*t mégis jelentős műnek tartja. Itt érhető tetten Fülep és az összes többi kritikus közötti különbség. Fülep szerint a történeti érték nem választható el az esztétikai értéktől, mert történeti értéke is csak művészileg hibátlanul megformált műalkotásnak lehet. A történeti érték aktuális érték, a mindenkori jelenhez szóló érték, csak az adott pillanatban, tér-időben érték. Amint ez a történelmi pillanat elmúlik, a történeti érték is elmúlik vele. Ami érték 1919-ben, nem biztos hogy érték 1920-ban. Fülep zseniálisan felismeri, hogy ha a történeti értéket elválasztjuk az esztétikai értéktől, akkor az időbeli és az örök korrelatív pár tagjai elválnak egymástól, s ezzel a szemlélettel műalkotást értékelni nem szabad. Például 1919-ben a legtöbb művelt olvasó azonosítani tudta a kulcsregény alakjait, de száz évvel később már csak a filoszok: tehát egy üzenethordozó réteg már nem közvetít üzenetet. A történeti szempontból fontos mű értéke a témájában, a szüzséjében, a felvetett problémában rejlik. Azaz, egy összefoglaló kategóriával szólva: a tartalomban. Fülep azonban képtelenségnek tartotta, hogy a tartalom elváljon a formától, s önmagában érték legyen. A *Magyar művészet*ben ezt nagyon sarkosan fogalmazta meg: "Aki egyik oldalon látja a »formát«, a másikon a »tartalmat«, egyiken az »artisztikumot«, másikon a »világnézetet«, az seholse látja a művészetet. Dilettánsok elvitathatatlan privilégiuma."[16] Ez a kardinális különbség Fülep és Harsányi, Fülep és az összes többi kritikus módszere között! Ehhez képest nem igazán lényeges, hogy a többi kérdésben nem tér el lényegesen Harsányi és Fülep véleménye. Az elméletileg egyébként felkészült Harsányi egyszer hibázik, egyszer nem tesz különbséget a regény-fikció és a valóság között: nem tudja, hová "skatulyázza" Miklóst - írja -, mert modelljét, Adyt, nem ismerte személyesen.

Zilahy Lajosnak, a pár hónappal korábbi vöröskatonának a lapjában, a *Kis Krónikáb*an17, Kállay Miklós radikális felütéssel indít: "Annyi füstre festett, párafoszlású pesti román után egy magvas magyar regény."[18] Csupa realitása, csupa naturalizmusa ellenére a "legfantasztikusabb magyar könyv". Szabó Dezső

stílusának legjellemzőbb vonása a képekben való gondolkodás. Nem tartja hibának, hogy egy-egy lapra annyi képet zsúfol össze, hogy abból más regényírónak egy egész regényre futná, mert a képei lélegzetelállítóak. Stílusa a legnehezebb veretű magyar stílus. Jó érzékkel hasonlítja egy másik nagytörvényű író-fejedelemhez, aki szintén az élet királya akart lenni: D□Anunzióhoz. Kállay az egyetlen, aki Szabó Dezsőben pesszimistát lát. Bíráló megjegyzése mindössze annyi van, ha ez egyáltalán annak tekinthető, hogy "Még csupa forrongás, láva, amelynek pokolsara salakot is túr fel."

Baloldali kritika

A proletárdiktatúra a végnapjait élte, Szabó Dezső pedig vidéken bujdosott, amikor Bálint Aladár, a *Nyugat* és a szociáldemokrata Népszava kritikusa tollából az első cikk megjelent *Az elsodort falu*ról.[19] Szépséghibái ellenére jelentős műnek tartja a regényt. Nyelvi gazdagságától el van ragadtatva, bár helyenként erőltetettnek érzi az ornamentikáját. Dicséri az író démonikus megjelenítő erejét. Értékelés nélkül, tényszerűen megállapítja, hogy Szabó Dezső a magyar fajiság problémáját összekapcsolja a zsidókérdéssel. Azt viszont felrója neki, hogy ebbe belekeveri Adyt is. Bálint Aladár nem Farkas Miklósról, a regényhősről beszél, hanem a hús-vér Adyról: nem tesz különbséget fikció és valóság között! A kulcsregény szereplői, a *Nyugat* munkatársai közül többet is azonosít. Bálint cikkének jelentősége abban rejlik, hogy ez az egyetlen, még a kommün alatt megjelent, s ráadásul baloldali kritika. Arról árulkodik, hogy a vörös terror napjaiban a baloldalon is más szemmel néztek a regényre, mint a fehérterror idején. Amíg Szabó Dezső nem szegődött a keresztény kurzus szolgálatába, a baloldal elnéző volt vele is, regényével is. A kommün alatt még a hajdanában Tisza Istvánt ostorozó, a *Huszadik Század*ban rendszeresen publikáló zabolázhatatlan szilaj szövetségest látták benne, s szemet hunytak különcködései fölött. Később a baloldal értékítéletét erősen befolyásolta Szabó Dezső politikai szerepvállalása az ellenforradalmi erők oldalán. Azaz: esztétikán kívüli szempontok játszottak döntő szerepet a regény baloldali recepciójában is. Ezt látva még magasabbra értékeljük, hogy Fülep egy hajszálnyit sem engedett a művészeten kívüli szempontoknak.

A teljesen elítélő, a teljesen negatív végletet Raab Andor, a *Múlt és Jövő* című zsidó folyóirat cionista kritikusa képviselte.[20] Már cikkének címe is előrevetítette - Szabó Dezső zsidótükre -, hogy a regényt csakis zsidó szemszögből vizsgálta. Nem is regény ez, hanem a magyar faj hullásáról és a zsidó honfoglalásról szóló mese: "Ez a regény pedig nem igaz", irányregény, s csupán szerzőjének "képtelen túlzásaihoz, a faji gyűlöletéhez, a hazug beállításaihoz szolgáltat adatokat." Raab Andort annyira elragadták indulatai, hogy figyelme ellankadt, s Farkas Miklóst (Ady alteregóját), következetesen Faragó Miklósra keresztelte át. Természetesen Raab is felismerte, hogy a kéz Ady Endréé, de a hang Szabó Dezsőé: "Ady Endre szájával Szabó Dezső beszél s amit mond, az a faji gyűlölet hangja, amely soha sem csendült fel Ady minden emberi lelket átfogó líráján." Raab a regény esztétikai bírálatára nem sok szót pazarolt, csupán arra törekedett, hogy kijavítsa a zsidóságról festett képet. *Az elsodort falu*t nem művészi fikciónak tekintette, hanem történelmi krónikának, amelynek tényeit, adatait tételesen cáfolni kell. Például a regény Schönberger-Sarkadijában Hatvany Lajosra ismer, s ezért összehasonlítja a regénybeli Schönberger-Sarkadi-Hatvany és a hús-vér Deutsch-Hatvany életútját. Arra a következtetésre jut, hogy Szabó Dezső torzít, mert a valóságban Hatvany

kikeresztelkedett, a regényben pedig ő a zsidó térhódítás előharcosa.

Fülep annak tekintette *Az elsodort falu*t, aminek alkotója szánta: regénynek; ezért szava "csak mint epikai formához" volt, csak a művészi formát elemezte, s nem a tényeket, amelyekből a fikció építkezik. Fülep nem tért ki a regény "zsidó-vonalára". Nyilván azért nem, mert ez csak egy szál a sok közül. Mindössze megemlítette, hogy a regény keresztmetszetében a zsidókat is bemutatja az író, valamint, hogy Sarkadi zsidó bérlő fia. Az is feltűnő, hogy sem Fülep, sem a többi kritikus, csak Raab bélyegezte Szabó Dezsőt fajgyűlölőnek.

Juhász Gyula, Szabó Dezső hajdani nagyváradi barátja, az elsők között mondott véleményt az utóbbi évek leghosszabb, de nem legrosszabb regényéről, mely "nem is annyira regény akar lenni, inkább [...] politikai tett".[21] Nacionalista regény, melynek megváltó üzenete, hogy vissza kell térni a faluhoz. Juhász Gyulától, a városi költőtől idegen ez a program, mert a kultúra útja szerinte a városba vezet. Alaposan félreérti Szabó Dezsőt, amikor Rousseau "vissza a természethez" felhívását látja bele a regénybe. Finom oldalvágással többször szóba hozza Szabó Dezső politikai pálfordulásait. Juhász Gyula útravalója briliáns, egyszerre tapintatos és kíméletlen: "Amit pedig Turgenyev üzent Tolsztojnak, hogy maradjon a regényírásnál, önnek én nem üzenhetem, mert ön csakugyan nem regényíró. Sokkal lírikusabb, sokkal temperamentumosabb, sokkal - svungosabb. Most például megint szépen elvetette a svungot. Ez a lendület még százszor fölemelőbb és vigasztalóbb, mint a politikus csizmadiák csirizszagú és dikicsszerű bölcsessége." Ez utóbbi mondat félreérthetetlen rosszallás amiatt, hogy Szabó Dezső a kalandor Friedrich Istvánékkal árult egy gyékényen.

Molter Károlyra és a *Zord Idő* című folyóiratra senki sem sütheti rá a vaskalaposság, a konzervativizmus bélyegét. Nemcsak azért nem, mert a folyóiratot Osvát Kálmán, Osvát Ernő testvére szerkesztette, hanem azért sem, mert Molter rokonszenvezett az októbrista eszmékkel, 1918-ban őt választották a marosvásárhelyi Nemzeti Tanács titkárává. Molter cikke is tanúsítja, hogy a baloldali körök diabolikus Szabó Dezső-képe 1919-ben még korántsem volt diabolikus. Cikkében nagyon jól megfér egymás mellett az októbrista világnézeti háttér és Szabó Dezső megbecsülése: "Ma jobb könyvet a máról magyar ember nem kaphat."[22]Az embert és a regényt is dicséri. Az ember a "végletek gerinces embere", aki a sovinizmus idején nemzetközi volt, a kommunizmus nemzetközisége idején pedig minden porcikájával magyar. Úrgyűlölő és antiszemita könyv, de mindenekelőtt szívet facsaróan és könnyeket kicsalón magyar. Felemlegeti a túlzott sexualitást, káprázatos nyelvén pedig Ady megtermékenyítő erejét érzi. Mint látjuk, a többi kritikushoz képest Molter nem szolgál újdonsággal, mindössze az meglepő, hogy bár antiszemitának tartja a regényt, ez az "antiszemitizmus" Osvát Kálmánt nem gátolta meg Molter elismerő kritikájának közlésében.

A nyugatosok véleménye

Schöpflin Aladár a Vasárnapi Újságban, névtelen cikkben sújtott le a regényre.[23] Sokan olvassák - mondja -, mert politikai regény, s tartalma erősen benne úszik a mában. Népszerűségéhez nagyban hozzájárul zsidóellenes tendenciája is. Szabó Dezső célja a magyarság belső romlása okainak, s az ebből kivezető útnak a megmutatása. Meghökkentő Schöpflinnek az a kijelentése, hogy Szabó Dezsőnek a magyarság sorsáról, helyzetéről vallott koncepciója nem eredeti, hanem a kabarészerző Nagy Endre politikai költészetének parafrázisa. Rajta kívül még

Móricz Zsigmond hatását érzi. Schöpflin nagyon keményen fogalmaz: az író "beteg lény, tele abnormitással", s éppen ezért csak a beteg lelkeket tudja megrajzolni. Amint harmonikus figurát próbál megjeleníteni, mint például Böjthe Jánost, csak élettelen absztrakcióra futja erejéből. A regény stílusa olyan, mint az író maga: izgatott, túlzsúfolt, erőszakoskodó, modoros. Durva beszédmódjának pedig a világirodalomban sincs párja. Fülephez hasonlóan ő is rendkívüli írói tehetségnek tartja Szabó Dezsőt, aki az "emberi és művészi fegyelem teljes hiányán és még inkább moralitásának roppant fogyatkozásain" omlik össze. Mellesleg Schöpflin sem a filológiai pontosság bajnoka. Kuntz Ilonát, a gyűlölködő tanítónét, Kuruczra kereszteli át. A recenzensek közül talán Schöpflin hangsúlyozza a legerőteljesebben az író személyisége és regénye közötti szoros kapcsolatot.[24]

Érdekes színt képvisel Laczkó Gézának, Szaákh András álnéven az Aurórában, Giesswein Sándor kereszténytársadalmi lapjában megjelent cikke.[25] Laczkó kommün alatti szerepvállalása nagyon hasonlít Fülepére: tagja volt az Írói Választmánynak, és egyetemi tanári kinevezést is kapott. Fülepen kívül ő az egyetlen, aki élesen különválasztja a regénybéli fikciót és a valóságot. Tisztán látja, hogy a kritikusok is, és a közvélemény is összemossa a két közeget, s a regényt nem immanens értékei szerint ítélik meg, hanem aszerint, hogy ki miként viszonyul Szabó Dezső irodalmon kívüli, politikusi, irodalompolitikusi működéséhez. Javaslata: "beszéljünk külön a cselekvő emberről és külön az író emberről". Szabó Dezsőt káprázatos emberi jelenségnek tartja, sőt, "élete pompásabb regény, mint eddig akármelyik elbeszélő műve." Elítéli Szabó Dezsőt pogrom-hallelujái, irodalmi torzképei, beteg erotikájú stílusdíszei, fenegyerekeskedése miatt, mert mindez kirí a regényből, művészileg fölösleges, ártó, de aki - bármilyen előjellel - *Az elsodort falu*ból csak az antiszemitizmust olvassa ki, olyan, mintha Arany János verseiben csak az alliterációkat látná meg. Szabó Dezső művészi érdemének tartja, hogy visszavitte az elfranciásodott, eloroszosodott, elangolosodott magyar regényt Jókai csapására. Mint Jókainál, nála is a mellékalakok a sikerültebbek: Farcády, Kuntzné. Laczkó fájlalja, hogy Szabó Dezső nemcsak író akar lennie, s elfecsérli írásra fordítható idejét.

A történelmi egyházak szemszögéből

Katolikus szemmel

A recenzensek közül csak Brisits Frigyes, ciszterci szerzetes, későbbi neves Vörösmarty-kutató vizsgálta a regény keresztény vonatkozásait.[26] Szerinte Farkas Miklósnak és Juditnak a vallás nem "spiritus et vita", hanem esztétikai élvezet. Farkas Miklós kereszténysége politika, Judité érzelgősség. Kifogásolja, hogy a "kereszténység nem lényege szerint pozitív alakban lesz a magyarság támaszává, hanem mint a zsidóságot kirekesztő és a magyarságot tradícióinak formáiban kiegészítő, teljessé tevő drága faji hagyomány". Brisits azonban nem penget filoszemita húrokat: idegen tőle az ilyen politikai színezetű nézőpont. Érdekes módon, egy szóval sem tér ki rá, hogy a regény milyen hízelgően nyilatkozik a katolikusokról, s hogy az író a kereszténység révén akarja feltámasztani a magyarság életerejét. A teológus Fülep egy szót sem ejtett a regény és a kereszténység viszonyáról. Nem, mert ez esztétikán kívüli szempont. Brisits tisztában van a regény történelmi jelentőségével, a magyarság életében betöltött szerepével, tudja, hogy sokáig elhallgatott igazságokat mond ki, de hiányérzete van,

mert a nagyszerű tendenciáknak a "regényben nincs meg az eszthetikai igazolása". Hatalmas regény - mondja Brisits - de "nem elsősorban művészi értékeiért, hanem grandiózus témájáért." Farkas Miklós kapcsán rátapint a "puskini" alkotómódszer problémájára: ragyogó alak, de "nem a regény belső mélységeiből kitűnő szükségesség." Brisits is érzi az író stílusának sodró erejét, de durvaságát, frivolitását, a túlzott igésítést, dekorációja mesterséges pompáját is. Egy tisztultabb, harmonikusabb, egyszerűbb Szabó Dezsővel szeretne a jövőben sokszor találkozni.

Református nézőpont

Szabó Dezső panaszkodott, hogy regénye kálvinista körökben nagy visszatetszést szült.[27] Bizonyára így volt, de ennek egyelőre kevés írásbeli nyomát ismerjük, két cikkről tudunk.

Az *Őrállóban*, a Református Újságkiadó Társaság lapjában Bogdán Gyula valóban nem tett lakatot a szájára.[28] Kertelés nélkül kijelenti, hogy nem Szabó Dezső művét fogja bírálni, hanem az azt "átlengő szellemet állítja pellengérre", mert ez a szellem nem keresztyén, hanem szocialista, trágár, s a regény a szabad szerelmet, a szabadgondolatot, a felekezetközséget adagolja az olvasóknak. Végkövetkeztetése brutális: "Szégyenlem, hogy olyan református papok vannak, amilyenekről Szabó Dezső ír, de százszor jobban szégyenlem, hogy olyan református hívek vannak, mint amilyen Szabó Dezső."

A szigorú értelemben vett, hivatalos" református vélemény nagyon rövid és szűkszavú volt. Az Erdélyi Református Egyházkerület hivatalos lapjában, a *Református Szemlé*ben - felelős szerkesztője Ravasz László - Berde Mária olvasói leveléhez Ravasz László fűzött pár velős mondatot.[29] A regény (fikció) esztétikai értékeivel egyikük sem foglalkozott, hanem - akár Raab Andor - egybevetették a fikciót és a valóságot. Mindketten visszautasították a nagyenyedi Bethlen-kollégium tanárairól és diákjairól festett negatív képet. Mivel sem a Hartyányi-Kovács féle Szabó Dezső bibliográfia, sem Nagy Péter monográfiája nem tud a cikkről, tehát gyakorlatilag ismeretlen, Ravasz László sorai álljanak itt teljes terjedelmükben. Annál is inkább, mert ekkortájt Fülep és Ravasz meghitt barátok voltak, tehát e pár sor ebből a szempontból is érdekes: "Divatok az irodalomban épen úgy vannak, mint boudoirokban. Móricz Zsigmond óta nem comme il faut dolog kálvinista papnál elismerni, hogy esetleg józanéletű és intelligens ember. Szabó Dezső, akinek kora ifjúságától kezdve első rangú élvezete volt az úrasztali kehelybe belebuborékolni, kénytelen ezen a nyomon haladni, különben sohasem lehetne »nagy író«. Azt, hogy háromszáz éven át a Bethlen-kollégium papnöveldéje volt Erdély kultúrájának sporángiuma, Szabó Dezső sohsem fogja megérteni. De ez neki baj.

Láthatjuk, hogy Fülep kilógott a reformátusok közül is, mert ő a regényt csak regényként bírálta, s ezért Ravasz Lászlóval ellentétben, nem tette szóvá a reformátusokat ért támadásokat sem.

Táboron kívüliek

Az *Erdélyi Szemlé*ben Szentimrei Jenő minden hibája és tendenciózussága ellenére a várva várt nagy regényt" üdvözli *Az elsodort falu*ban[30], amely, akár Fülepet, őt is Zola naturalizmusára emlékezteti. A faluábrázolását Eötvöséhez hasonlítja. A

regény bűnének és sikerének titka ugyanaz: irányregény. Pesttől távol, jó szemmel veszi észre, hogy ez az irányregény megosztja a kulturális élet szereplőit: a fővárosi sajtó egy része alábecsüli, a másik része kötelező olvasmánynak tekinti. Méltatlankodik a budapesti sajtó kettős mércéjén: Szabó Dezsőt most aszerint kezdik értékelni, hogy milyen volt az előélete, milyenek az erkölcsei, bezzeg ugyanez a sajtó Ady magánéletét a zseni szabadságának tekintette. Szentimrei itt Fülep nézőpontja felé közelít: sérelmezi a művészeten kívüli szempontok előtérbe kerülését. De nem következetes. Pár sorral lejjebb, a zsidókérdés kapcsán, Raab Andorhoz hasonlóan összeveti a regény valóságát a történelmi valósággal. Fájdalmas, de igaz történetnek tartja, hogy a háború a falut elsodorta, a zsidót pedig meggazdagította. Hűen az erdélyi hagyományokhoz, higgadtan nyúl ehhez a kényes kérdéshez: mindkét tábor félremagyarázza *Az elsodort falu* "becsületes, merész igazságait", az is amelyik antiszemita kirohanást lát benne és elítéli, s az is, amelyik éppen ezért dicséri. A fajszeretettől izzik minden szava, de nem "Istóczy Győző antiszemita hecclobogóját ragadta fel most egy új kéz." Szentimrei azon kevesek közé tartozik, aki nem Szabó Dezső pálfordulásának tartja ezt a könyvet, a modern Szabó Dezső nem lett itt egyszerre sötét és konzervatív - mondja. Prózája erőtől duzzadó, gazdag. A rejtvényt Szentimrei is játszi könnyedséggel oldotta meg: ráismert Ignotusra, Hatvanyra, Balázs Bélára, Adyra.

A *Tavasz*ban, Tabéry Géza rövidéletű nagyváradi folyóiratában, Agárdi László kritikája látott napvilágot.[31] Nem is kritika volt ez, hanem a regény iskolás tartalmi ismertetése, jámbor, hazafias elmélkedésekkel, magyarázatokkal kísérve.[32] Jókai óta ez a legnagyobb hatású és szabású magyar regény, a nagy orosz regényírókra emlékeztet. Hatása nemcsak költői, hanem politikai is. Agárdi nem érzékeli a regény esztétikai buktatóit, sőt, a problémák felismeréséig sem jut el. Érdekfeszítőnek tartja a Szabó Dezső életfelfogását kifejtő fejezeteket, s fel sem merül benne, hogy a művészi színvonal rovására mehet, ha ennyire élesen különválasztható az író és regénye szereplőinek véleménye. Agárdi szinte szakrális könyvként olvasta *Az elsodort falu*t, a regény minden lapja "útmutatás és bátorítás a homályba burkolt jövő felé".

Cholnoky László a *Pesti Futár* nevű pletykalapban dorongolta le a regényt.[33] Főként Szabó Dezső stílusát kárhoztatta, magyartalanságait pécézte ki. Írása Fülep és Kosztolányi cikkének a keveréke. Megvannak benne a Fülep cikkére jellemző, általánosságok szintjén mozgó lesújtó megállapítások, de Kosztolányihoz hasonlóan kihalászott néhány aranyköpést is. Van a regényben ragyogó aforisztika, tüneményes megfigyelések, néhány gyémántból köszörült jelző, s ezeken kívül ólomszürke unalompocsolyák, üres szószátyárkodás, sok-sok prepotens póz, nyegle affektáció, lehetetlen magyarság, kibicsaklott szófűzés - eddig Fülep stílusában. Majd, akárcsak Kosztolányi, kóstolót is ad a nyelvi ficamokból. A regénnyel semmilyen más szempontból nem foglalkozik.

*

Ha a két véglettel - Szabó Dezső rajongói, illetve Raab Andor - nem számolunk, a korabeli kritikának eléggé egyöntetű a véleménye a regényről. Elismerik értékeit, nagyratörő szándékát, de kivétel nélkül mindenki látja az esztétikai megformálás egyenetlenségét. Lényegében mindenki ugyanazt mondja, mint Fülep, pontosabban Fülepnek egyetlen olyan kifogása sincs, amit más ne tett volna szóvá. Ezt igazolja Szabó Dezsőnek regénye második kiadása elé írt előszava. November 30-án, tehát még mielőtt Fülep cikke megjelent, számba vette, a művét bíráló megjegyzéseket:

"1. Szép, de nem regény. 2. Rossz a szerkezete és nincs főhőse. 3. Ismert közéleti alakok szerepelnek benne. 4. Böjthe János valószínűtlen Jókai-féle alak. 5. Túlozza az élet sötét színeit. 6. Morált sértő jelenetek vannak benne. 7. Nyelve túlmesterkélt, fárasztó, vagy: túlspontán, rendezetlen, zsúfolt. 8. Irányregény."[34] Fülepnek nem volt ennyi kifogása! Tehát cikke tartalma senkit sem érhetett meglepetésként. Meglepetést az okozott, hogy Fülep merészelte írni. Az ő személye és stílusa volt az oka, hogy a bírálók közül csak neki támadtak kellemetlenségei. A recenzensek között ugyanis egy sincs, aki a proletárdiktatúra alatt oly fontos tisztségeket töltött volna be, mint ő. Aki a kommün alatt sürgött-forgott, a bukás után vagy vezekelt, vagy hallgatott. Fülep viszont úgy viselkedett, mintha misem történt volna. Kihívó, szókimondó stílusa olaj volt a tűzre, felbőszítette Szabó Dezsőt és az új kurzus híveit. Még egy lényeges különbség van Fülep és az összes többi recenzens között. Fülep értette Szabó Dezső mozgatórúgóit, látta a regény esztétikán kívüli jelentőségét, ki is mondta ("És tekintettel kívánnék lenni a rettenetes, bizonyára mélyen és őszintén átérzett elkeseredésre, a tőlem semmiképp sem idegen fájdalomra a magyarság sorsa felett."), de erre nem pazarolt szót, mert ezzel ő elvből nem volt hajlandó foglalkozni. Azzal is tisztában volt, hogy 1919-ben egy ilyen cikkel mit von a fejére, de nem törődött vele. Honnan, miből merítette ezt a konok erőt? Eleven vallásos hitéből. Nem az emberek óhajának kívánt megfelelni, hanem a belső hangnak, az isteni parancsnak engedelmeskedett: "tartozom az igazsággal annak, aki kéri tőlem, ha olyankor is adtam, amikor nem óhajtották." Az ateista kommün funkcionáriusa nem akart, s nem is bújt ki a bőréből: eleven, személyes hite ebben a cikkében is tetten érhető.

Ha Fülep cikke nem Fülep neve alatt jelent volna meg, nem kavart volna ekkora vihart. Pontosabban, ha Fülep nem az 1918-1919-es múlttal a háta mögött írta volna meg, akkor sem idézett volna elő ilyen dühös támadást.

A cikk hatása és következményei

Fülep cikkére dühös ellentámadás volt a válasz. A *Gondolat* január 1-i számában Pápua álnéven *Fülep Lajos a toreádor* (sic!) című cikk jelent meg.[35] Nem tudjuk, hogy ki lapult az álnév mögött, de nyilvánvalóan személyesen ismerte Fülepet, mert az ő szavajárásával levágó kritikát emleget. A cikket rossz szándékú, de eszes, tájékozott ember írta. Azzal gyanúsítja Fülepet, hogy bértollnok, zsidóbérenc. Fülep Babitsnak írt föntebb idézett levele egyértelműen cáfolja ezt a rágalmat. Nem a *Nyugat* szerkesztői, hanem Fülep volt a kezdeményező fél, s novemberben is Fülep kereste meg az újrainduló *Nyugat*ot, egészen pontosan Fenyő Miksát, a kész cikkel.[36]

Szakmai kérdések helyett Pápua Fülep válásának részleteit teregeti ki, sűrűn potyogtatja magánéletére vonatkozó bennfentes értesüléseit. Ez azt sejteti, hogy Pápua talán nem is Fülep, hanem inkább Erdős Renée ismeretségi körébe tartozhatott. Pápua azt is sérelmezi, hogy a felelősségrevonás helyett, Fülep újra a külügyminisztérium szolgálatába állhatott.

Fülepet nemcsak sajtóbeli, hanem nagyon kézzelfogható támadás is érte. Szabó Dezső darutollas fogdmegekkel naponta kerestette a lakásán, s ezek elől a zaklatások elől menekült el Itáliába külügyi szolgálatba.[37] Nagy Péter úgy tudja, hogy kritikája megjelenése után Fülep hosszabb ideig nem alhatott otthon, mert a különítményesek vadásztak rá.[38] A fővárosban több szabadcsapat is önkényeskedett 1919 végén. Ezek a félkatonai alakulatok főleg zsidó érdekeltségi körbe tartozó

klubokat, intézményeket támadtak meg. Fülep kritikája *Az elsodort falu*ról 1919. december 16-án jelent meg. A külügyminiszter december 25-én kérte fel olaszországi diplomáciai szolgálatra, s ő december végén el is utazott. A darutollasok a közbeeső két hét alatt kereshették. De egyelőre csak logikus feltevés, s nem dokumentumokkal igazolható tény, hogy *közvetlenül* Szabó Dezső állt az akció mögött. A darutollasokkal Fülep nem találkozott, s ha találkozott volna velük, azok nyilván akkor sem nevezték volna meg felbujtójukat. Fülep tehát csak szóbeszédre, vagy megérzésre alapozhatta állítását. Nem lehetetlen, hogy jó volt a megérzése, de nem valószínű, hogy Szabó Dezsőnek ekkora befolyása volt. Az *Ifjak Szava* már november 23-án védelmezni kényszerült vezérét[39], maga Szabó Dezső pedig december 11-én arra panaszkodott, hogy betiltották fő orgánumát, az *Ifjak Szavá*t, és a MOVE női osztályának nem tarthatta meg az előadását: tiszavirág életű irodalmi vezérsége a végét járta.[40]

Az viszont durva ferdítés, hogy részben a Szabó Dezső cikk miatt kellett vidéken meghúznia magát.[41]

Szabó Dezső is felvette a kesztyűt, íróhoz méltó bosszút állt Fülepen. Gál István figyelt fel rá, hogy Havas tanár alakját az ő vonásaival ruházta fel 1926-ban, a Segítség! című nagyregényében.[42] A maróan gúnyos, gyűlölködésre mindig kapható Szabó Dezső szokatlanul visszafogott, szelíd pasztellképet fest kritikusáról: "...Havas tanár, akibe Párizs, Flórenc, Róma belemérgezték a csak szépségben, csak esztétizálásban, csak kultúrában élés vágyát. Itt tanár már tizenkét év óta. Itt, ahol az uccákat por és trágya fedik, ahol naponta kétszer disznókonda sivít végig a házak közt, ahol vasárnap délután hármonika a zene és ahol a patikusnak irodalmi véleményei vannak! Szenvedélyesen veszi a könyveket, a képeket, a folyóiratokat: elbújtatja közéjük életét. És ír, ír a fiókjának tanulmányokat, esztétikai méltatásokat: hogy nagyvárost, tudományt és kultúrát hitessen maga köré. Nem jár sehova, lányra nem néz. Csak ezek közé a titkos tüzű lelkek közé jön el néha, hogy kibeszélhesse könyvekben felszívott lelkét."[43] Ez az enyhe irónia talán arra utal, hogy Szabó Dezső megbocsátott Fülepnek. De ha nem is bocsátott meg, figyelt Fülepre, igazolható, hogy egynémely cikkét olvasta.

Újra diplomáciai szolgálatban, újra Rómában

Fülep 1919. augusztus 6-án érkezett vissza a fővárosba a Nógrád megyei Rétságból, ahol a kommünt átvészelte. Már várta a Külügyminisztérium sajtófőnökének a levele, amely azonnal a minisztériumba rendelte.[44] Nem tudjuk, hogy ki volt ez a sajtófőnök, mert augusztus 6-a éppen a Friedrich-Csilléry puccs, a jobboldali hatalomátvétel napja. Vajon Fülepet a Friedrich-kormány külügyi sajtófőnöke rendelte be, vagy a korábbi baloldali Peidl-kormányé? Mindenesetre munkába már a jobboldali kormány alatt állt. Hamarosan igazoló eljáráson esett át: "igazoltak; nem kértem róla írást, nem kellett, restelltem volna..."[45] 1919 őszén a Külügyminisztérium beosztottai két táborra szakadtak, s a két tábor között rendkívül ellenségessé vált a viszony. Azok a diplomaták, akik a kommunizmus alatt eltávoztak, mert nem voltak hajlandók Kun Bélát szolgálni, a diktatúra bukása után visszatértek a Külügyminisztériumba, s megengedhetetlennek tartották, hogy a forradalmak alatt állományban maradt, kompromittálódott kollégáik az ellenforradalmi rendszer szolgálatába szegődjenek. A vezető tisztségekbe azonban a júliusban Kun Béla által elbocsátott, de addig a vörös uralmat szolgáló, és szeptemberben a minisztériumba visszatért diplomaták kerültek. Így fordulhatott

elő, hogy az igazoló eljárásokat előíró szeptember 5-i körrendelet leszögezte: "A hivatalban a kommunista rendszer alatt való továbbszolgálás ténye önmagában még egyénileg kifogás tárgyát még (sic!) nem alkothatja, mint ahogy a rendelkezési állapotba vétel vagy a hivatal elhagyása sem tudható be senkinek különös érdeméül."[46] A "kompromittálódott" tábor gondoskodott arról is, hogy ez az elvi iránymutatás a gyakorlatban is érvényesüljön. A fegyelmi bizottságnak az elnöke, a másodelnöke és a tagjai is olyan személyek voltak, akiket alkalmazott a Tanácsköztársaság.[47] Ezek után az is érthető, hogy Fülep igazolása miért ment olyan simán. Helyzetét az is könnyítette, hogy az igazoló bizottságnak tagja volt Dutka Ákos, Fülep ifjúkori cimborája is.[48] A bizottság másodelnöke pedig Praznovszky Iván, Fülep közvetlen felettese volt. Illetve dehogyis érthető ez a sima igazolás, hiszen a többi "kompromittálódott" bűne mindössze az volt, hogy bár passzívan, bár tétlenségre ítélve, de Kun Béla tisztviselői maradtak. Egy sem volt azonban köztük, aki Fülephez hasonlóan "vörös" egyetemi professzori állást és különféle írószervezetekben tisztségeket is kapott, s aki ráadásul még a nagy júliusi külügyi tisztogatásokat is megúszta. Más intézményekben az igazoló bizottságok olyan részletkérdésekkel nem bíbelődtek, hogy a "vörös" professzor Assisi Szent Ferencről prelegált. Mások esetében a puszta tény, hogy a kinevezést elfogadták, már elegendő ok volt az állásvesztésre. Fülepnek szerencséje volt, megúszta a számonkérést, de magabiztossága - "igazoltak; nem kértem róla írást, nem kellett, restelltem volna" - aligha indokolt.

Bár augusztus elején sürgősen berendelték, talány, hogy dokumentálhatóan miért csak decembertől volt a Külügyminisztérium sajtóosztályának szerződéses munkatársa. Nem tudjuk mit csinált, miből élt a közbülső időben. Somssich József külügyminiszter 1919. december 25-én bízta meg, hogy utazzék Rómába, s teremtsen kapcsolatot az olasz gazdasági körökkel, segítse elő a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok újrafelvételét. Egyelőre nem tudjuk, hogy Fülepet ki ajánlotta erre a munkára. Somssich előtt ismerősen kellett, hogy csengjen a neve, lévén ő maga is műkedvelő művész: festett, szobrászkodott, kiváló karikatúrákat rajzolt. Baráti körébe tartozott Ambrus Zoltán, Herczeg Ferenc, Bosnyák Zoltán. Herczeg szerint nem is sejtették, hogy ez a bohém, nagyvilági művész egykor tekintélyes diplomata és külügyminiszter lesz.[49] A "művész" Somssichnak pedig tudnia kellett a művészeti író és kritikus Fülepről, hiszen Fülep Ambrus Zoltán lapjába is írt.

Maga Fülep második olaszországi kiküldetését hányaveti módon azzal magyarázta, hogy szigorú bírálata miatt Szabó Dezső ráuszította a darutollas fogdmegeket, az író hívei életre-halálra keresték, barátai ezek elől menekítették Olaszországba.[50] Elképzelhetetlennek tartom, hogy csupán a darutollasok zaklatása, tehát egy magánügy elegendő ok lett volna Fülep újabb olaszországi kiküldetéséhez. A Külügy elsősorban azért küldte Olaszországba Fülepet, mert rá volt szorulva kitűnő olasz kapcsolataira. A diplomáciai életben ekkor vezető szerepet játszó fajvédők - köztük Fülep közvetlen elöljárója, Eckhardt Tibor - élharcosai voltak az olasz orientációnak, s szemükben életbe vágó kérdés volt, hogy tengeri kikötőhöz jussunk: az olasz orientáció így kapcsolódott össze Fiume kérdésével.[51] Fülepnél keresve sem találtak volna alkalmasabb személyt e politikai irányvonal képviseletére. Igaz, hogy az országot megszálló román hadsereg világtörténelmi léptékkel mérve is példátlan fosztogatásai következtében a román-magyar, és ebből következően a román-magyar-olasz közeledés meghiúsult, s ez pillanatnyilag lehűtötte az olasz-magyar kapcsolatokat is, de súlyos ellentét nem feszült a két ország között, a kapcsolatok bármikor felmelegíthetők voltak. S nekünk erre

szükségünk is volt, mert a nagyhatalmak közül Magyarország ekkor csakúgy, mint Fülep egy évvel korábbi diplomáciai küldetése idején, csak az olaszoktól remélhetett támogatást. Fülepet ezért küldték ki. Az ország politikai érdeke nyilván nagyobb súllyal esett a latba, mint az ő magánügye. Kétségtelenül kellett, hogy legyenek támogatói, barátai is a Külügyben, akik felkarolták az ügyét, de az első az ország érdeke volt. Útjára püspöke tudtával és engedélyével, és legmelegebb támogatásával indult: "csak menjen, ez most minden másnál fontosabb"[52].

Munkáját Eckhardt Tibor, a külügyi sajtóosztály vezetője irányította és felügyelte. Eckhardt, a későbbi neves kisgazda politikus, Gömbös Gyula egyik legközelebbi barátja, ekkor a politikai paletta jobbszélső oldalán foglalt helyet. 1918 decemberében - amikor Fülep az egyre inkább balra sodródó Károlyi-komány diplomatája - Eckhardt a fajvédő Ébredő Magyarok Egyesületének alapítója és első elnöke. Pár hónappal később a Horthy-féle Nemzeti Hadsereg Fővezérségének külügyi referense volt és a titkos Etelközi Szövetség (Ex) alapító tagja. Az áthidalhatatlannak tetsző ideológiai távolság ellenére Eckhardt a legnagyobb elismeréssel szólt beosztottja 1920-as diplomáciai működéséről: "először is kitűnő bulletinjeiddel kell foglalkoznom, melyek számba véve a tekintetbe jövő nehézségeket, igazán a legnagyobb elismerésre méltók [...] Az olasz-magyar komité bámulatos sokoldalúsággal felvetett eszméje bizonyára a legkomolyabb elbírálást igényli."[53]- írta 1920. március 15-én.

Eckhardt, s nyilván más vezető külügyminisztériumi tisztviselők is, megbíztak Fülepben, de volt aki nem tért napirendre politikai pályája látszólagos fordulatán. Ritoók Emma, értesülvén róla, hogy Fülep újra a Külügyminisztériumba került, mozgósította Wolff Károlyt, az Egyesült Keresztény Liga befolyásos alapítóját és ügyvezető elnökét, hogy járjon utána, vajon ez a megbízhatatlan ember együtt sodródott-e vasárnapos barátaival a kommunizmusba. Wolff teljesítette a kérést, de nem tudott Fülepnek ártani, mert "nagyon hatalmas pártfogói" voltak.54 Elképzelhető-e, hogy Ritoók Emma információi pontosak? Kik lehettek Fülep pártfogói? A kommün bukása után a tényleges hatalom a háttérből irányító titkos társaságok kezében összpontosult. A legnagyobb, legerősebb irredenta titkos társaság a Szegeden, 1919-ben alakult Etelközi Szövetség (Ex) volt. Befolyásos tagjai közé tartozott egyebek között gr. Ráday Gedeon, Perényi Zsigmond br., Bánffy Miklós és a "szegediek", köztük Eckhardt Tibor, Bajcsy-Zsilinszky Endre, Gömbös Gyula. A másik nagyhatalmú titkos társaság a fentebb említett Wolff Károly-féle szövetség volt, soraiban egyebek között Teleki Pállal, Bethlen Istvánnal. Az 1922-es választásokon a két szövetségnek vagy hetven tagja került be a parlamentbe.55 Ezek a titkos társaságok mindenről tudtak, közvetlenül befolyásolták a kormányzót és a miniszterelnököt, szó szerint élet-halál urai voltak. Az ő akaratuk ellenére Fülep aligha léphetett volna újra diplomáciai szolgálatba. Ebből kifolyólag nem valószínű, de teljességgel nem zárható ki, hogy Fülepnek volt kapcsolata a titkos társaságokhoz. Mai ismereteink szerint ilyen kapocs *lehetett* Göde Lajos szekszárdi lelkész, Fülepnek meghitt, jó barátja az 1920-30-as években. Göde tagja volt az Etelközi Szövetségnek, s 1922-ben a titkos társaság őt szerette volna látni a protestáns tábori lelkész posztján.[56] Bár Fülep közbenjárt Göde tábori lelkészi kinevezése érdekében Ravasz Lászlónál[57], ez csak feltevés, mert nem tudjuk, hogy Fülep és Göde ismerte-e egymást 1919-ben. Sőt, azt sem tudjuk, hogy Fülep tisztában volt-e barátja titkos társaságbeli tagságával.

Mindenesetre kivételes eset volt, hogy egy "októbrista", akit a kommunisták is alkalmaztak, s nem is csak diplomáciai pályán, pár hónapra rá az antikommunisták diplomatája legyen. Ráadásul kinevezése előtt kilenc nappal, december 16-án jelent

meg gyilkos bírálata Szabó Dezső kurzus-műnek számító regényéről a "nemzetietlen" *Nyugat*ban. Akkor egy külügyi állás elnyeréséhez aligha lett volna elégséges ajánlólevél pusztán a kitűnő olasz kapcsolatok megléte. Az ideológiai megbízhatóság legalább akkorát nyomott a latban. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy Fülep élete végéig tiszta szívből megvetette az "ébredő magyarok" sötét korszakát.[58] Tehát nemcsak azt a kérdést kell feltennünk, hogy az "ébredők" miért alkalmazták Fülepet, hanem azt is, hogy Fülep miért szegődött a szolgálatukba? Egészen bizonyos, hogy nem köpönyegforgatásból! Ha köpönyegforgató lett volna, a megváltozott politikai helyzetben nem engedte volna megjelenni nyáron írt Szabó Dezső-cikkét, s főként nem fejelte volna meg az "öngyilkos" bevezetéssel. Inkább a baloldalért dobogott a szíve, de szívvel-lélekkel nem tartozott egyik táborba sem. Nem politikai szekértáborokhoz igazodott, nem politikai érdekek vezérelték: bajba jutott hazáján igyekezett tőle telhetőleg segíteni.

Két forrás szerint is Fülep 1920. április 12-ig, Nemes Albert gróf római követté való kinevezéséig, teljhatalmú megbízottként dolgozott, minden külügyi teendőt maga végzett.[59] Egy harmadik forrásban viszont ennek némileg ellentmondó adat szerepel. E szerint Rómában már 1919. november 16-án nyílt magyar képviselet, s vezetésére Nemes gróf, volt császári és királyi követ kapott megbízást,[60] tehát Fülep legföljebb másodhegedűs volt. Viszont Eckhardt Tibor fentebb hivatkozott április 12-i levelében félreérthetetlenül fogalmaz: arra kéri Fülepet, hogy *eredetileg teljesen önálló hatáskörét* ezentúl legyen szíves Nemes gróf irányításának alávetni.[61] Az ellentmondás megoldása talán az lehet, hogy a grófot 1919 őszén megbízták, de a hivatalos teljhatalmú kinevezésére következő év tavaszáig kellett várni. Mindenesetre Fülep minden nehézség ellenére is eredményesen dolgozott, szerkesztette a *L□Ungheria. Rassegna settimanale economica e politica* című lapot, melynek összesen kilenc száma jelent meg. Nehézséget az okozott, hogy Fülepet a "világtörténelem legnagyobb" isiásza ledöntötte lábáról.[62] Ha leszámítjuk Fülepnek a rá jellemző túlzását, isiásszal, lázasan lapot szerkeszteni, részben írni, tárgyalni, embert próbáló feladat lehetett. Római lapszerkesztői működése nem maradt titok a hajdani vasárnaposok előtt sem. 1920. május 16-án, Bécsben, Balázs Béla a következőt jegyezte fel naplójában: "Vajon, hogy gondol a »Vasárnapra« a két renegát: Ritoók Emma és Fülep Lajos, aki most Rómában van, a Horthy-kormány propaganda-lapját szerkeszti."[63] Valójában csak Ritoók Emma fordult élésen szembe a forradalommal, Fülep csak ímmel-ámmal. S Fülep nem is Horthy, hanem hazája propagandistájának szegődött el Rómába. Értékrendje nem nagyon idomult a jobboldali elvárásokhoz, megmaradt függetlennek.

Római tevékenysége idején, 1920 tavaszán, az olasz-magyar kapcsolatok újra megélénkültek. Olaszország nagy mennyiségű hadianyagot szállított Magyarországra, s az angolokkal karöltve a béketárgyalások zárt ülésein is síkra szállt az igazságosabb magyar határokért. A később a békeszerződéshez csatolt, ún. Millerand-féle kísérőlevél, amely elvben lehetővé tette a határok jövőbeni módosítását, a közös olasz-angol kezdeményezésnek köszönhető. A magyar diplomácia tehát eredményesen dolgozott, de arról semmiféle adat, dokumentum nincs a birtokunkban, hogy Fülepnek milyen szerepe volt az olasz-magyar közeledésben. Az azonban bizonyos, hogy az olaszokat újra inkább a világpolitikai helyzet változása fordította felénk. A szovjet-oroszországi hadszíntér vészesen közeledett Románia felé, s ezért Bukarestnek hirtelenjében megint fontos lett a Róma-Budapest-Bukarest tengely. Az olasz politika pedig kihasználta a lehetőséget, s újra megkísérelte az egy évvel korábban kudarcba fulladt háromoldalú tárgyalásokat felújítani.

Fülep 1920. június 20-ig dolgozott a külügyminisztérium sajtóosztályának előadójaként Rómában, majd hazatért. Szerződését - nem tudjuk, hogy milyen okból - csak október 15-én bontotta fel[64], s két napra rá, a szeptemberben letett második lelkészképesítő vizsga birtokában, megkezdte lelkészi hivatását egy parányi, különös nevű Tolna megyei faluban: Medinán. Életének új szakaszába lépett.

Jegyzetek

1 Gál István: *Jegyzetek Fülep Lajosról.* In: G. I.: *Bartóktól Radnótiig.* Bp. 1973. 49.
2 Nagy Péter: Szabó Dezső. Bp. 1979. 236.
3 Mátrai László: *A két világháború közötti korszak esztétikájáról. Művészettörténeti Értesítő*, 1973. 2. sz. 122.
4 Bohuniczky Szefinek, a szemtanúnak a kifejezése. In: B. Sz.: *Emlékezés Szabó Dezsőre. Irodalomtörténet.* 1958/1. 79.
5 Bodor Aladár: *Szabó Dezső: Az elsodort falu. Nemzeti Újság*, 1919. október 2. 1.
6 A kor pálfordulásait illusztrálandó jegyzem meg, hogy 1919 júliusában a szekszárdi tanároknak, köztük Babits húgának, Bodor tartotta a kommunista átképző kurzust. Vö. *A vádlott: Babits Mihály.* Dokumentumok, 1915-1920. Szerk. Téglás János. Bp. Universitas Kiadó, 1996. 370.
7 A recenzensek között feltűnően sok az erdélyi, vagy erdélyi gyökerű. 1919-1920-ból 26 recenzióról tudunk, s ebből 9 erdélyi író tollából.
8 Bodor Aladár: *Szabó Dezső magyarságáról.* Gondolat, 1919. október 5. 7-9.
9 Solymossy László: *Szabó Dezső: Az elsodort falu. Ifjak Szava*, 1919. november 23. 12.
10 Palasovszky Ödön: *Az elsodort falu. I-II. Ifjak Szava*. 1919. november 30. 13-14.; Karácsony. 7-8. szám. 27-29.
11 Palasovszky Ödön: *Az elsodort falu. II. Ifjak Szava.* 1919. Karácsony. 7-8. szám. 28.
12 -ly.: *Az elsodort falu". Uránia,* 1919. április-december. 4-12. sz. 87-90.
13 A Gyulai-féle esztétikai értékrend, a protestantizmus védelme, érzékenység az erdélyi román betörés kapcsán, azt valószínűsíti, hogy "-ly" legifjabb Szász Károlyt (1865-1950), az *Uránia* felelős szerkesztőjét rejti. Keresztnevének utolsó betűjével írta alá cikkét. Gulyás Pál *Magyar írói álnév lexikona* (Bp. 1978.) ugyancsak megerősíti föltevésünket.
14 [Császár Elemér] r. r.: *A pusztuló falu regénye. Budapesti Szemle*. 1919. aug.-szept. 234-240.
15 Lendvai István: *Szabó Dezső regényéről.* In: *A harmadik Magyarország. Jóslatok és tanulságok.* Bp. 1921. 139. Első megjelenése: *Új Nemzedék,* 1919. december
16 Fülep Lajos: *Magyar művészet. Az első kiadás előszava*. Bp. 1971. 19.
17 Igaz, hogy Zilahy rövid ideig vörös katona volt, s a *Kis Krónika* főmunkatársa volt a jobboldalinak bajosan nevezhető Krúdy Gyula is, ennek ellenére Kállay Miklóst máshová, mint a jobboldaliak közé nem sorolhatjuk.
18 Kállay Miklós: *Az elsodort falu*. *Szabó Dezső regénye. Kis Krónika.* 1. évf. 1. sz. 1919. szeptember 23. 15.
19 Bálint Aladár: *Szabó Dezső: Az elsodort falu.* Corvina. 1919. július 20. In: *Mindenki ujakra készül...*" IV. Bp. 1967. 640-642.
20 Raab Andor: *Szabó Dezső zsidótükre. Mese a magyar faj hullásáról és a zsidó honfoglalásról. Múlt és Jövő*, 1919. 6. sz. 4-5. Raab Andort nyilván befolyásolta, hogy Szabó Dezsőnek és a *Múlt és Jövő*nek lovagias ügye volt egymással. A Tanácsköztársaság napjaiban a Írói Választmány egyik ülésén Szabó Dezső élesen kikelt a folyóirat ellen, mondván, hogy ebben a papírinséges időkben értékes lapok nem tudnak megjelenni, bezzeg ez a "zsidó sajtpapír" akadálytalanul megjelenik. Vö. Kassák Lajos: *Egy ember élete*. Bp. 1983. II. 587.
21 Juhász Gyula: *Szabó Dezsőhöz. Délmagyarország*, 1919. szeptember 28. In: J. Gy. összes művei 6. Bp. 1969. 239-241.
22 Molter Károly: *Szabó Dezső: Az elsodort falu. Zord Idő,* 1919. október 16. 126.
23 *Irodalom és művészet. Vasárnapi Újság*. 1919. november 2. 29. szám. 340. A korabeli művész körökben nem volt titok, hogy Schöpflin a cikk írója, Cholnoky László név szerint hivatkozik rá. Vö. Cholnoky László: *Elsodort falu. Pesti Futár.* 1919. november 28. 13.
24 Pápua, a Gondolat álnéven író szerzője azt állítja, hogy szóban, négyszemközt Schöpflin "nagy dolognak" tartotta a regényt. Vö. Pápua: *Fülep Lajos a toreádor.* Gondolat. 1920. január 8. 10.
25 Szaákh András [Laczkó Géza]: *Szabó Dezső az életben és az irodalomban. Auróra*, 1920. január 1. 3-4.
26 Brisits Frigyes: *Szabó Dezső: Az elsodort falu. Katholikus Szemle*, 1920. március. 34. köt. III.

füzet. 179-183.
27 Szabó Dezső: *Visszatekintés egy elmult harcra. Protestáns Szemle*, 1920. 1-10. sz. füzet. 45.
28 Bogdán Gyula: "*Elsodort falu*." *Őrálló*, 1920. február. 8.
29 Berde Mária: Levél a szerkesztőhöz. Református Szemle. 1920. március 15. 38-39.
30 Szentimrei Jenő: *Szabó Dezső: Az elsodort falu. Erdélyi Szemle*, 1919. november 2. 586.
31 Agárdi László: *Egy új történeti regény.* Szabó Dezső: *Az elsodort falu. Tavasz*, 1920. 23. sz. 462-465.
32 A szerző talán Agárdi László piarista tanárral azonos.
33 Cholnoky László: *Elsodort falu. Pesti Futár*. 1919. november 28. 13-14.
34 Szabó Dezső előszava *Az elsodort falu* második kiadásához. *Ifjak Szava*. 1919. november 30. 2.
35 Nem igaz, hogy sajtótámadások érték, mindössze erről az egy cikkről tudunk. Vö. R. P. [Ruffy Péter]: *Fülep Lajos nyolcvanéves*. In: *Fülep Lajos emlékkönyv*. Bp. 1985. 59.
36 Vö. *Földi Mihály levele Fülep Lajosnak.* In: Fülep Lajos levelezése I. 400.
37 Fodor András: *Ezer este Fülep Lajossal.* Bp. 1986. I. 631.
38 Nagy Péter: *Szabó Dezső indulása.* Bp. 1958. 126.
39 Huzly Imre: *Nem adjuk Szabó Dezsőt. Ifjak Szava*. 1919. november 23. 1.
40 M. V.: *Szabó Dezső kálváriája a lakásával és a románokkal.* Gondolat, 1919. december 11. 21.
41 Zs. O. [Zsadányi Oszkár]: *25 év emigráció után megszólal Fülep Lajos, a zengővárkonyi református pap, akit nem engedtek katedrához, mert megmaradt kommunistának.* In: *Fülep Lajos emlékkönyv.* Bp. 1985. 56.
42 Gál István: *Jegyzetek Fülep Lajosról.* In: G. I.: *Bartóktól Radnótiig.* Bp. 1973. 49.
43 Szabó Dezső: *Segítség!* Püski. Bp. 1997. 225.
44 *Fülep Lajos személyi iratai, életére vonatkozó dokumentumok.* A fiumei kormánybiztosi működés és a római kiküldetés kiküldetéssel kapcsolatos iratok. 1918-1920. MTAKK Ms 4592/83.
45 MTAKK Ms 4592/83. 1930-ban a Külügyminisztérium ezért nem tudta igazolni Fülep forradalmak alatti működését. Nagyon korrektül azonban hozzátették, hogy az igazoló eljárásról jegyzőkönyvet nem találtak, de nem találtak olyan adatot sem, amely szerint "magatartása kifogás alá esett volna". Fülepnek a pécsi egyetemi habilitációs kérvényéhez volt szüksége az igazolásra.
46 Vö. *Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez 1918-1945.* Az iratokat válogatta, szerkesztette és jegyzetekkel ellátta Pritz Pál. Bp. 1994. 420.
47 Vö. Pritz Pál: *A magyar külügyi szolgálat keletkezése és története 1930-ig.* In: Pritz Pál: *Magyar diplomácia a két háború között.* Tanulmányok. Bp. 1995. 41-42.
48 Vö. *Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez 1918-1945.* Az iratokat válogatta, szerkesztette és jegyzetekkel ellátta Pritz Pál. Bp. 1994. 421. Dutka nevét tévesen Duttkának írták, de kétségtelen, hogy róla van szó, mert 1919-ben sajtóelőadóként itt dolgozott.
49 Herczeg Ferenc: *Emlékezései. A gótikus ház.* Bp. 1985. 252.
50 Fodor András*: Ezer este Fülep Lajossal.* Bp. 1986. I. 631. Kovács Ákos: *Egy Fülep-dokumentum története. Magyar Nemzet,* 1985. február 4. 6.
51 Vö. Pritz Pál: *A fajvédők külpolitikai nézetei (1918-1936).* In: Pritz Pál: *Magyar diplomácia a két háború között.* Magyar Történelmi Társulat. Bp. 1995. 200., 202-203.
52 *Fülep Lajos levelezése II.* Bp. 1992. 73.
53 Baranya Megyei Levéltár. A Pécsi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Rektori Hivatalának Iratai: 649/1931/32. In: 873/1931/32. sz. iratcsomó. Az Egyetemi Tanács 1931. február 25-én tartott VI. rendes üléséről felvett jegyzőkönyv. 8.
54 *Évek és emberek. Ritoók Emma visszaemlékezései.* Második rész: 1919 március - 1919 vége. 132. OSZK, Fond 473.
55 *Páter Zadravecz titkos naplója.* Bp. 1967. 129. skk.
56 *Páter Zadravecz titkos naplója.* Bp. 1967. 87.
57 *Fülep Lajos levelezése II.* Bp. 1992. 166.
58 *Előszó a Magyar művészet második kiadásához.* In: *Magyar művészet.* Bp. 1971. 9.
59 Baranya Megyei Levéltár. A Pécsi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Rektori Hivatalának Iratai: 649/1931/32. In: 873/1931/32. sz. iratcsomó. *Dr. Fischer Miklós pécsváradi főszolgabíró levele Bozóky Géza rectornak.* 1931. február 17. Ld. még: Fülep Lajos levelezése II. Bp. 1992. 28.
60 Vö. In: Pritz Pál: *Magyar diplomácia a két háború között. Tanulmányok.* Bp. 1995. 23.
61 *Fülep Lajos levelezése* II. Bp. 1992. 28.
62 *Fülep Lajos levelezése* IV. Bp. 1998. 421.
63 Balázs Béla: *Napló.* Magvető Könyvkiadó. *Tények és tanúk.* Bp. 1982. II. 407-408.
64 Baranya Megyei Levéltár. A Pécsi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Rektori

Hivatalának Iratai: 649/1931/32. In: 873/1931/32. sz. iratcsomó. Az Egyetemi Tanács 1931. január 28-i V. rendes üléséről felvett jegyzőkönyv. 4.